

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ГЕДОНІЗМ» В «ОДЕСЬКИХ ОПОВІДАННЯХ» І. Е. БАБЕЛЯ

Протягом всієї історії людства вчені та філософи досліджували специфіку буття людини. Віднедавна поняття гедонізму стало об'єктом лінгвістичних досліджень. Це зумовлено тим, що задоволення є одним з показників ціннісних орієнтирів і впливає на людську діяльність, визначає ставлення людини до людини, до навколишнього світу та до життя в цілому. Незважаючи на всі історичні форми аскетизму, турбота про задоволення в усі століття була важливою частиною існування людства.

Поняття задоволення – універсальна категорія культури, яка має відмінності в різних картинах світу. У кожного народу є власні звички, типові ситуації, які пов'язані з отриманням задоволення. Їх можна віднести до стереотипів культури. Стереотипи з часом змінюються, але мова фіксує їх та закріплює в мовній картині світу.

Поняття «гедонізм» прийшло в нашу культуру з давньогрецької. Слово *гедонізм* походить від ἡδονή, що означає «задоволення, насолода». Появою терміна *гедонізм* ми, ймовірно, зобов'язані британському філософу Г. Сіджвіку, який в 1874 році, у своєму творі «Методи етики» [11], сформулював його значення. В українських джерелах, а саме в електронній «Енциклопедії Волошина» [2], знаходимо таке сучасне визначення цього терміна: «Гедонізм – філософсько-етичне вчення, за яким найвищим благом, до якого прагне людина і яке визначає її орієнтацію в моральних цінностях, є насолода (духовна чи чуттєво-матеріальна). Обмеженість гедонізму полягає у зведенні різноманітних суспільних потреб людини до індивідуальних радощів і втіх». Це визначення, на наш погляд, є загальнодоступним та всебічним.

Дослідники російської лінгвоментальності зазначають, що в аскетичній російській лінгвокультурі концепт *задоволення* не посідає перше місце [4]. Але зважаючи на той факт, що місто Одеса характеризується специфічною «одеською мовою», яка вказує на диференційні ознаки особливостей російської мовної картини світу одеситів, ми висунули гіпотезу про домінування цього концепту в мовній свідомості мешканців Одеси. Так як лексико-семантичне поле «задоволення» в мовній свідомості одеситів вивчалось лише частково, то комплексний аналіз цього явища ми вважаємо досить актуальним.

У нашому дослідженні ми вперше спробували визначити й узагальнити ставлення до задоволення корінних жителів міста Одеси, побудувати лексико-семантичне поле «задоволення» в російській мовній картині світу одеситів на матеріалі твору І.Е. Бабеля «Одеські оповідання» та порівняти його з поглядами сучасних корінних одеситів і з загальними уявленнями про поняття задоволення.

Дослідження у сфері системного вивчення лексики є важливим завданням сучасної лінгвістики. Велику роль у вирішенні цього завдання відіграє теорія поля. Їй більше ніж сто років, однак вона вважається однією з найвизначніших досягнень лінгвістики ХХ століття. Оскільки мова є системою, яка динамічно розвивається, лексико-семантичні поля постійно змінюються або еволюціонують, тому є актуальною темою для лінгвістичних досліджень.

Семантичні поля є універсальним способом структурування словникового запасу. Під семантичним полем мають на увазі не лише множину слів, але й семантичні відношення між

ними. Поле може об'єднувати в своєму складі різні мовні засоби, які відносяться до різних граматичних класів.

На формування лексичного складу мови впливають не тільки лінгвальні чинники (наприклад, відношення лексем між собою), але й екстралінгвальні, що визначають функціонування слів. Семантичне поле висловлює найвніше уявлення про світ, тому визначати семантичне поле може не будь-яка, а тільки та загальна ознака, яка існує в просторі когнітивних моделей звичайної людини. Таким чином, семантичне поле – це екстралінгвальне явище, що знаходить відображення у мові.

Найбільш поширеним є термін *семантичне поле*. Пізніше Е. Оксаар та О. Духачек вводять поняття *лексико-семантичне поле*. За основу беремо саме термін *лексико-семантичне поле*, враховуючи безпосередню лексичну сутність поля та його структурну організацію. Лексико-семантичне поле ширше за тематичну групу, парадигму, синонімічний ряд, тому ці лексичні системи є складовими частинами лексико-семантичного поля. Дослідниця О.І. Селіванова розглядає лексико-семантичне поле як «парадигмальне об'єднання певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення» [6, 282]. Тобто, їх не можна розглядати ізольовано, адже у межах всієї семантичної системи поля вони взаємодіють між собою, і між ними немає чіткої межі. Семантичні поля можуть перетинатися, або одне може повністю входити в інше.

Традиційно у складі лексико-семантичного поля виділяють ядро та периферію. Іноді лінгвісти, крім ядра, виділяють також центр [5, 40]. Ядром називають «центр центру», тоді як центр і ядро разом протиставляють периферії. Не будемо розмежовувати ці терміни і вважатимемо їх синонімами. Перехід від ядра до периферії не має чітких меж і здійснюється поступово.

За етимологічним словником М. М. Шанського [9, 342], слово *задоволення* є суфіксальним похідним від давньоруського слова *удоволь*, що має те ж значення та є однокореневим сучасним словам *задоволений*, *воля*. В українській мові слово *воля* пов'язано не лише із повною незалежністю, самостійністю людини, а й з великою кількістю (пор. *доволі* – багато, достатньо і т. ін.)

У процесі аналізу словникових дефініцій лексеми *задоволення* в різних словниках російської та української мов (15 словників), ми побудували лексико-семантичне поле «задоволення», ядром якого були такі семантичні ознаки: ***чувство, радість, приятний***.

Одеса завжди була містом, в якому проживала надзвичайно велика кількість різних народів: українців, росіян, білорусів, молдован, греків, поляків, євреїв, французів, італійців, болгар, німців, вірмен та інших. Це було зумовлено тим, що Одеса – одне з найпотужніших портових міст Російської імперії, та кожен іноземець, який заходив до порту, щоб залишити товар, залишав в місті і краплю своєї культури. Так, «в середині XIX століття в Одесі було сформовано міське койне на базі російської мови, внаслідок змішування говорів південного та північного наріч з російською літературною мовою, із субстратними й адстратними елементами української, їдиш, польської, грецької, італійської, французької, німецької та деяких інших мов» [7, 11]. Але дослідження особливостей російського мовлення одеситів є актуальним і сьогодні.

У XIX столітті в Одесі, як і в інших містах Російської імперії, однією з найпоширеніших мов була французька. У зв'язку з тим, що вона вважалася мовою вищого стану, французька була найбільш поширена серед дворян та інтелігенції. Відомий дослідник російського мовлення Одеси Є. М. Степанов звертає увагу на те, що у ставленні до володіння французькою в Одесі XIX століття віддзеркалено не просто соціальний, а соціально-

економічний статус цієї мови: «Французька мова опинилася на перетині матеріального та ідеального у громадській свідомості» [7, 233].

Таким чином, купці, торговці та прості члени середнього класу, які успішно реалізовували свій товар і ставали заможними, одразу прагнули володіти більш вишуканими будинками, одягом, вдосконалювати манери та рівень освіченості, харчуватися екзотичної їжею із закордону. Також підприємці, які хотіли розширити сферу продажів, найчастіше пов'язували свою справу з міжнародною економікою, яка в XIX віці була орієнтована переважно на французьку, грецьку та італійську мови.

Можна знайти багато спільних рис між героями оповідань І. Е. Бабеля та власне французами. Однією з таких рис є гедоністичне ставлення до життя та його складових. Французький вчений П'єр Тейяр де Шарден запропонував досить новий підхід до життя та щастя. Він поділив людей на три типи [8]:

1) песимісти (спрямовані в минуле); 2) бонвівани (спрямовані на те, що відбувається зараз, в цю мить); 3) люди, спрямовані в майбутнє. Відповідно «кожному типу ціннісних орієнтирів притаманний свій тип щастя: 1) "щастя спокою" (у росіян), 2) "щастя задоволення" (у французів), 3) щастя росту, розвитку (в американців)». Ми детальніше зупинимося на другому типі класифікації вченого. Таких людей цікавлять прості радощі, які відбуваються сьогодні. Вони не турбуються про завтрашній день. Тейяр де Шарден вважає, що «щастя задоволення» для французів полягає в насолоді, радості, почуттях. Саме ця позиція сформувала такий етноспецифічний концепт французької лінгвокультури, як «*savoir vivre*» – «уміння жити (із задоволенням)».

«Концепт «*savoir vivre*» – «уміння жити» – являє собою складне ментальне утворення, образний компонент якого – це посмішка насолоди, пов'язаного із задоволенням звичайних земних потреб у спілкуванні, любові, русі, їжі, впізнавання нового, розумінні краси, моди, т. ін. Понятійний компонент – це різновид ставлення до життя, який протиставляється: 1) ставленню до смерті; 2) песимізму та необхідності виживати; 3) необхідності імітувати веселощі; 4) радості від виконання боргу та від усвідомлення перспективи. Він включає такі найважливіші ознаки: 1) «тілесна радість»; 2) смак; 3) життєва мудрість; 4) ввічливість; 5) галантність [3, 96]. Суб'єктом-носієм концепту «*savoir vivre*» є *bon vivant*. На погляд Л. В. Шевчук [10], в російській мовній свідомості одеситів сформувався образ бонвівана, який є найбільш близьким його французькому розумінню.

У творі відомого письменника єврейського походження І. Е. Бабеля «Одеські оповідання» ми будемо аналізувати мовні засоби, які пов'язані з ознакою, що виражає тілесну радість, адже багато уваги автор приділяє зображенню задоволення первинних фізичних потреб. Вони і будуть утворювати ближню периферію лексико-семантичного поля «задоволення» у творі. В «Одеських оповіданнях» І. Е. Бабель представляє нам типових бонвіванів в образі Бені Крика та інших персонажів. У творі лексичні одиниці, які репрезентують явище задоволення, існують у вигляді структурованої системи, яка має вигляд лексико-семантичного поля.

Ядром лексико-семантичного поля гедонізму в творі І. Е. Бабеля є **вміння жити із задоволенням**: *«Есть люди, умеющие пить водку, и есть люди, не умеющие пить водку, но все же пьющие ее. И вот первые получают удовольствие от горя и от радости, а вторые страдают за всех тех, кто пьет водку, не умея пить ее»* [1, 50].

Але в нашому дослідженні нас цікавить не ядро, а саме периферія, тобто конотативні та асоціативні значення, представлені в «Одеських оповіданнях». Герої запозичують французькі манери поведінки, етикет, носять яскравий одяг, їдять вишукану їжу. Важливу частину їх

життя складають стосунки. Навіть до цих повсякденних ситуацій персонажі ставляться як до особливого ритуалу.

У творі ми знаходимо безліч прикладів з описом різноманітної вишуканої їжі. Адже їжа – одна з головних потреб існування людини. Вона характеризується не лише екзотичністю та вишуканістю, а й її надзвичайно великою кількістю. Одеса, перш за все, створювалася як портове місто, тому завжди славилася різноманіттям екзотичних товарів: тканин, заморські фруктів, напоїв. В оповіданні «Отец» І. Е. Бабель змальовує продуктову лавку Каплуна: *«Над лавкой Каплуна блестела золотая вывеска.<...> Соломончик, хозяйский сын, стоял за стойкой; на стойке этой были поставлены маслины, пришедшие из Греции, марсельское масло, кофе в зернах, лиссабонская малага, сардины фирмы "Филипп и Кано" и кайенский перец* [1, 55]. Навіть вивіска прилавку була золотою, що вказує на любов до розкоші. Герої твору поєднували безліч різноманітних кольорів, тому письменник порівнює їх з *«птахами колібрі»*. І навіть одяг описується за допомогою епітетів, які виражають смак: *шоколадный пиджак, кремовые штаны, малиновые штиблеты, малиновые жилеты*.

Жителі Молдаванки в «Одеських оповіданнях» полюбляють не лише щільно поїсти, а й випити. Різноманітні заморські алкогольні вироби є невід'ємною частиною трапези: *«Нездешнее вино разогревало желудки, сладко переламывало ноги, дурманило мозги и вызывало отрыжку, звучную, как призыв боевой трубы* [1, 39]. Письменник надзвичайно вдало передає, яку насолоду отримують герої, використовуючи порівняння та уособлення. Вино, наче жива істота, яка приносить незрівнянне тілесне задоволення.

Любовні стосунки між героями також можна віднести до тілесних через те, що взаємини будуються не на почуттях, а на інтимних стосунках. Жінка виконує функцію надання фізичного задоволення: *«Песя-Миндл дала ему на ужин фаршированную еврейскую рыбу и потом очень хорошую барышню, по имени Настя»* [1, 62]. Жінка – інструмент, річ для задоволення інтимних потреб героїв «Одеських оповідань».

Життя наречених Бені Крика та Цилі після весілля поєднує насолоду від їжі, напоїв, інтимних стосунків між ними: *«Новобрачные прожили три месяца в тучной Бессарабии, среди винограда, обильной пищи и любовного пота»* [1, 38]. Автор використовує метафору *тучная Бессарабия*, щоб підкреслити рясноту, повноту цих втіх. Так, їжа, напої, тютюн та стосунки, тобто саме фізичні, тілесні задоволення складають ближню периферію лексико-семантичного поля «гедонізм». Дальню та крайню периферію будуть складати етикет та статус у суспільстві. На них ми не будемо детально зупинятися, так як вони мають багато інтегральних ознак, які є характерними для бонвівана і детально досліджені у працях Е. В. Грабарової [3] та Л. В. Шевчук [10].

На останньому етапі дослідження ми проводили експеримент на з'ясування наявності знань про поняття гедонізму та ставлення респондентів до задоволення в цілому. Гіпотезою експерименту, яку потрібно було підтвердити чи спростувати є твердження про те, що для сучасних одеситів, як і для героїв «Одеських оповідань», превалює прагнення саме до тілесних задовольень. В експерименті брали участь тільки російськомовні корінні жителі міста Одеса, що дало змогу порівняти мовну картину світу героїв І. Е. Бабеля та сучасних одеситів. Формою опитування було анкетування, яке проводилося російською мовою, так як для більшості опитуваних вона є рідною.

Експеримент показав, що лише 40% інформантів знають, що таке гедонізм, і лише для 27% опитуваних одеситів метою життя є отримання задоволення.

Методика прямого тлумачення слова *задоволення* допомогла виділити наступні семи, які є відсутніми у лексикографічних джерелах: *клево, божественно, хороший, погода,*

собеседник, здоровье, обеспечение, нет, война, всегда, счастье, нирвана, рай, комфортно, дальше, обретение, момент, феерия, легкость, правильно, хочу, эндорфины, мурашки, кожа.

За результатами асоціативного експерименту, лише 27,6 % названих інформантами задовольень відносяться до тілесних. Решта жителів міста Одеса віддають перевагу таким духовним задоволенням, як любов та турбота про сім'ю, дітей (15) – 10 % відповідей, спілкування (11) – 7,2 %, любов до тварин, природи (8) – 5 %. Велика кількість одеситів отримують задоволення від читання книг (8), перегляду фільмів та серіалів (8), слухання музики (6), навчання, що складає 15 % усіх відповідей. Тобто інтерес до пізнання нового є одним з найчастотніших каузаторів задоволення. Багатьом інформантам задоволення приносить праця та творчість, хобі – 14 % відповідей. Отже, можна зробити висновок, що для мовної картини світу сучасних одеситів характерна перевага не тілесних, а духовних задовольень.

Методика семантичного диференціала допомогла ще раз підтвердити наші результати. Без сумніву, задоволення є позитивно забарвленою емоцією, тому рідко викликає негативну оцінку. Але деякі слабкості людини можуть викликати почуття провини чи розчарування. За результатом нашого експерименту, негативні оцінки отримали саме тілесні задоволення: їжа (-6), алкоголь (-2), сон (-1).

Якщо звернути увагу на прецедентні тексти, які називали інформанти, то бачимо, що найбільш частотними в ході експерименту були прислів'я та приказки: *сделал дело – гуляй смело* (5), *делу время – потехе час* (4), *любишь медок – люби и холодок* (3), *к хорошему быстро привыкаешь* (3), *любишь кататься, люби и саночки возить* (2), *не поработаешь – не поешь* (2), що дорівнює 21,4 % відповідей. Тобто для одеситів задоволення тісно пов'язано з працею, його потрібно заслжити, воно є результатом певних зусиль. Задоволення являє собою своєрідну нагороду за працю.

Без сумніву, І. Е. Бабель в «Одеських оповіданнях» гіперболізував перевагу тілесних задовольень над духовними. Ряснота наїдків та напоїв, яскравість одягу, любовні утіхи, прагнення до розкоші та багатства використовуються автором з метою іронічного зображення життя мешканців Молдаванки, що мають свого короля Беню Крика, поведінка якого – це копіювання поведінки типового французького бонвівана.

За допомогою асоціативного експерименту, ми дійшли висновку, що більшість сучасних одеситів віддають перевагу духовним задоволенням. Цікавим, на нашу думку, є той факт, що інтерес до пізнання нового, до освіти є одним з найчастотніших каузаторів задоволення в мовній картині світу сучасних мешканців Одеси. Своєрідним підтвердженням тому є вислів відомого одесита М. Жванецького про те, що краще бути освіченим, ніж багатим, так як освічена людина живе із задоволенням.

Таким чином, ми підтвердили нашу гіпотезу про те, що лексико-семантичне поле «гедонізм», на відміну від аскетичної російської лінгвоментальності, в мовній картині одеситів має домінуючий характер. Здійснений нами аналіз ядра та периферії лексико-семантичного поля «задоволення» в «Одеських оповіданнях» І. Е. Бабеля та в російському мовленні сучасних мешканців Одеси свідчить про динамічні зміни в периферії поля та збереженні ядерних семантичних значень.

Список використаної літератури

1. Бабель И. Э. Одесские рассказы / И. Э. Бабель. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 288 с.
2. Енциклопедія Волошина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://ukrslovnyk.com.ua/article/ГЕДОНІЗМ/42394>. – Гедонізм.
3. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
4. Колесов В. В., Пименова М. В., Теркулов В. И. Гедонизм как явление русской лингвокультуры (на примере концепта *удовольствие*): коллективная монография. – Киев : Издательский Дом Д. Бураго, 2012. – 208 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 19).
5. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: [учеб. пособие] / Э. В. Кузнецова. – [2-е изд.]. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
6. Селіванова О. І. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – К. : Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси : [монографія] / Є. М. Степанов. – Одеса: Астропринт, 2004. – 496 с.
8. Тейяр де Шарден П. О счастье / П. Тейяр де Шарден. – 1991. – № 2. – С. 108-115.
9. Шанский Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка. Происхождение слов / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – [7-е изд.]. – М. : Дрофа, 2004. – 398 с.
10. Шевчук Л. В. Языковое воплощение французского субконцепта «*Le savoir-vivre*» в одесских песнях // Человек. Язык. Культура : сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В. И. Карасика: в 2 х ч.; отв. соред. В. В. Колесов, М. В. Пименова, В. И. Теркулов. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – [2-е изд.]. – Ч. 2. – С. 379 - 383.
11. Sidgwick H. The Methods of Ethics / H. Sidgwick. – Cambridge (Indianapolis) : Hackett Publishing Company, 1981. – 568 p.

Вікторія Романенко

ГЕНДЕРНО МАРКОВАНІ НОМІНАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ КАЗОК

Народна соціально-побутова казка – один з небагатьох жанрів усної народної творчості, який доніс до наших днів відлуння прадавніх вірувань, уявлень і традицій предків. Архаїчні норми стосунків *чоловік / жінка* зародилися в давні часи і віддзеркалюють особливості міфологічного світосприйняття.

З метою виявити спільне та відмінне в особливостях відображення референтів чоловічої та жіночої статі в українській лінгвоментальності, ми проаналізували п'ятнадцять українських народних соціально - побутових казок. Ці тексти виступили достовірним матеріалом для виявлення гендерних стереотипів у вигляді типових уявлень про соціальні ролі, статус і моделі поведінки чоловічих та жіночих персонажів.

Гендерні стереотипи знаходять своє відображення у гендерно маркованих номінаціях героїв двох статей, які вказують на роль, статус і рід діяльності персонажів. Для виявлення гендерних асиметрій у частотності вживання номінацій на позначення чоловіка та жінки, а також у якісному змісті цих найменувань (кількісна та якісна асиметрія) ми, по-перше, з